

Балпанова Ш.Ж., академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, философия және психология факультеті, Ф-21 тобы, студент
(*Ғылыми жетекші – аға оқытушы Г.Т.Дауренбекова*)

КОНФУЦИЙ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Конфуций – ежелгі қытай ойшылы, конфуцийшілдіктің негізін салушы, қытай тарихындағы ең елеулі тұлға. Оның даналығы мен ұлылығын әлем жұртшылығы мойындайды. Конфуций ұстаз ретінде жоғары беделге ие болды - көптеген адамдар оны адалдығы мен жаңқиярлық қызметі үшін құрметтеді. Ғасырлар бойы оның философиясы зерттелді және қазіргі уақытта да Қытайда ғана емес, Корея, Жапония, Сингапур елдерінде зерттеулер жүргізілуде. Конфуций ілімінің негізгі мазмұны – мінез-құлық ережелері, дұрыс өмір сүру жолдары. Бұл саяси және жеке этикалық жүйе. Конфуций жаңа ештене үйреткен жоқ, ол өзі әрқашан жаңа оқытуды ұсынбағанын, тек қана ежелгі заңдар мен ережелерді қатаң сақтауды талап ететінін қайталап айтып отырған.

Өз ғасырын сынап және үлгі ретінде өткен ғасырларды жоғары қоя отырып, Конфуций бұл карама-қарсылықтар негізінде өзінің мінсіз адамы цзюн-цзыды құрды. Жоғары моральды цзюн-цзы екі негізгі қасиеттерімен ерекшеленуі тиіс еді - адамгершілік және борыш сезімімен. Адамгершілік ұғымын (жэнь) философ кең мағынада түсіндірді және Конфуцийдің замандастары арасында, тіпті ең жақын оқушылары мен ізбасарлары арасында сирек кездесетін көптеген ізгілік пен құндылықтарды қоса отыра, адамгершілік деп аталды. Мысалы, Мэн У-бо Конфуцийден оның Цзы Лу мен Цю шәкірттерін адамгершілігі бар адам деп санауға бола ма деп сұрады. Философ олардың біріншісіне бүкіл патшалықты басқаруды тапсыруға, екіншісіне-1000 аула жерін беруге болады деп жауап берді. Дегенмен, Конфуций «Лунь Юй» мәтініне сәйкес екеуінің адамгершілігі туралы сұраққа тікелей жауап бермеді: «Оның адамгершілігі бар ма, мен оны білмеймін». [1, 99 б.]

Конфуций бойынша адамгершілік (жэнь) көп нәрсені білдірді. Ол ұстамдылық, қарапайымдылық, ақыл-ой, мейірімділік, бейтараптық, әділдік сезімін болжады. Гуманды адам ең алдымен осы сөздің қатаң мағынасында адамгершілікті бірінші орынға қойып, яғни ең алдымен адамдарға деген сүйіспеншілікті жоғары қою керек; ол өзімізді ойларынан айырылуы тиіс және өзінің барлық күші мен қабілеттерін басқалардың игілігі үшін қолдануы тиіс. Адамгершілікті іздеудің қажеті жоқ. Тек қана қаласаңыз, ол сіздің жаныңызда болады. Қысқаша айтқанда, жэнь принципі Конфуций үлгі ретінде алған адамдар арасындағы қарым-қатынас және көбінесе ежелгі данышпандар мен батырлар иеленген мінсіз норманы бейнелейді. Конфуцийдің көзқарасы бойынша ежелгі Қытайда ең гуманды императордың үлгісі ретінде Яо, Шунь және Юй саналды. Гуманды адамың тағы бір үлгісі Конфуцийдің ең сүйікті, бірақ ерте қайтыс болған шәкірті Янь Хуэй болды, ол күніне бір кесе күріш пен бір ожау суға разы болды, жаман лашықта тұрды, бірақ әрдайым көңілді жүрді. «Лунь Юй»-де айтылғандай, Янь Хуэйдің жүрегі әрқашан адамдарға деген сүйіспеншілікке толы болды [4, 118,120 б.]. Ал тірі адамдарға, философтың замандастарына келетін болсақ, оның бағалауы өте қатал болды. Ол үшін гумандылық адамның жоғары бағасы, адамгершіліктің ең жоғары дәрежесі болды. Конфуций өзі жайлы: «Ұлы даналық пен адамгершілікке келетін болсақ, мен оған үміттенем аламын ба?»,- деп айтты.

Цзюн-цзыдың міндетті қасиеттерінің екінші жағы Конфуций ілімінде борыш (и) атауын алды. Оның іліміндегі борыш – бұл ең алдымен адамның өз ізгілігі мен кемелділігі арқасында өз-өзіне жүктейтін моральдық міндеттемесі. Борыш дәл солай орындау қажет деген ішкі сеніммен атқарылуы керек. Борыш (и) материалдық пайдаға қарсы тұрады: «Қайырымды адам (цзюн-цзы) борыш туралы ойлайды, төмен адам пайда табуды ойлайды». И түсінігін философ жэнь сияқты кеңінен түсіндірген. Борыш сезімін тудыратын әр түрлі көріністер мен аспектілер болды. Дегенмен негізгі ұстаным шамамен келесідей болды. Адам борышқа ең алдымен адал және шын берілген болуы керек. Ол тыным таппай және өзін аямай мемлекетіне, әкесіне, үлкендерге адал қызмет етуі керек. Адам әрқашан өзін жетілдіруге міндетті. Ол өмір бойы оқып, тек қана даоны, яғни ақиқатты иеленген ежелгі даналарды біліп, түсінуі керек.

Конфуций ілімінде адамгершілік (жэнь) пен борыш (и) бір-бірінен ажыратылмады. Бұл екі қасиеттің үйлесімділігі адамға цзюн-цзы болуға мүмкіндік берді. Цзюн-цзыдың қандай болуы керектігі «Лунь Юй»-де көп айтылады. Қайырымды адам адал және шынайы, қарапайым және байсалды болуы керек. Ол бәрін көріп, барлығын түсінуі керек, сөзіне абай болып, ісіне сақ болуы керек. Күмәнмен күресуі, ашу-ыза кезінде әрекет жайлы ойлануы, тиімді істе адалдық туралы ойлауы тиіс. Жастық шағында ол - құмарлықтан, ересек кезінде – жанжалдан, қартайғанда – сараңдықтан аулақ болуы керек. Жоғары адам тыныш және еркін; ол тамаққа, байлыққа, өмірлік жайлылыққа және

материалдық пайдаға немқұрайлы қарайды. Ол өзін жоғары идеяларға, адамдарға қызмет етуге, шындықты іздеуге толығымен арнайды. Танертең шындықты түсіне отырып, кешке «тыныш өле алады» [1,101 б.]. Конфуций үйреткен осындай идеалға әркім ұмтылуы керек. Тек осының бәрінен асып түсетін және барлық жағынан табысқа жеткен адам ғана нағыз цзюн-цзы болады, барлығы үшін тірі үлгі болады. Басқаша айтқанда, Конфуций ілімінде «қайырымды адам» - ол барлық адамгершілік қасиеттерін бейнелейтін және Конфуций замандастарынан алыс «ізгілік» үлгісі ретінде тағайындалған әлеуметтік идеал. Конфуцийдің кезінде осылайша қалыптасқан әлеуметтік идеал қарапайым шындыққа қарсы тұрды, кейіннен Қытайда үлкен рөл атқарды. Алайда онда көп нәрсе өзгерді. Егер Конфуций шынайы субъективті ұмтылысы адамгершілік, ізгілікті және үйлесімді дамыған адамның идеалын жасау болса, онда уақыт өте келе конфуциандық ілімінде алдыңғы орынға мәні емес, тек қана үлкенге деген адалдықты көрсету, ежелгі тәртіпке құрмет көрсету түрінде көрініс тапқан сыртқы түрі ғана шықты.

Цзюн-цзы өз бойынан жаман ойлар мен ниеттерді анықтаса, оларды түзету үшін бар күшін салуға тиіс, егер олар анықталмаса, өз-өзін моральдық жетілдірудегі талпынысын екі есе арттырады. Конфуций адамның өзінің моральдық жай-күйін бағалай отырып, мұқият сынауға шақырды және мұндай қауалар басқа адамнан табылған жағдайда: «Дана адамды көргенде, оған ұқсауға тырысыңыз, ақылсыз адамды көргенде, өзіңіздің ішкі талдауыңызға көңіл бөліңіз», - дейді.

«Өз қателіктеріңізді түзетуден қорықпаңыз», - деді Конфуций. Өз қателіктерін түзете отырып, адам бірте-бірте моральдық және мәдени мінез-құлықтың идеалды үлгісіне – цзюн-цзыға жақындай отырып, өзінің адамгершілік табиғатын та түзетуі тиіс. Егер адам өз қателіктерін мойындап, кемшіліктерін мұқият бағалай алмаса, онда ол цзюн-цзыдың моральдық принциптеріне сәйкес өзін басқара алмайды, өйткені Конфуций түсініктемелеріне сәйкес жаман ойлар күн сайын өседі. Цзюн-цзы идеалы іске асуы өте қиын болғандықтан және адамның әлсіздіктері алуан түрлі болғандықтан, ерік-жігері әлсіз адамдар мен ерекше қабілетке ие емес адамдарға моральдық түрде өзін-өзі жетілдіру тәжірибесі өте ауыр, үздіксіз және ұзақ (мүмкін өмір бойы) еңбекке айналуы мүмкін. Мысалы, Конфуцийдің өзі, тек 60 жаста шындықты жалғаннан ажыратуды үйренгенін және 70 жылғы өмірінен кейін ғана ли ережелерін бұзбай, жүрек қалауымен өмір сүре бастағанын айтады. Моральдық және психикалық өзін-өзі жетілдіру осындай көп еңбекті қажет ететін іске айналды, себебі конфуцианшылардың идеясына сәйкес осы жолға түскен адам белгілі бір табысқа жеткенін, өзіне деген жоғары талапшылдықты анықтаған кезде, әсіресе «қайырымды адам» мен «төмен адам»-ның, яғни «цзюн-цзы» мен «сяо жэнь»-нің арасындағы маңызды айырмашылықтарды байқаған кезде өзіне талапты күшейтіп, күш-жігерін еселейді. «Қайырымды ер өзінен талап етеді, төмен адам басқалардан талап етеді». Сонымен қатар егер цзюн-цзы өзіне деген талаптарын үнемі арттыра түсіп, өзінің моральдық дамуында үздіксіз дамып келе жатса, онда сяо-жэнь керісінше өз құмарлықтарына көбірек беріліп, үнемі құлдырай түседі. «Қайырымды адам жоғары қозғалады, төмен адам төменге жылжиды» [4,318 б.]. Ерте конфуцийшілдер санағандай, негізінде адам өзінің моральдық-психологиялық жай-күйін өзін-өзі тәрбиелеу арқылы өзгертуіне потенциалды мүмкіндігі бар, себебі адам өзінің табиғатынан жақсы және өзін жетілдіруге талпынысы бар, оның мағынасы өзіндегі шынайы адамдық бастаманы, яғни ізгілікті «адамгершілікті» анықтау, дамыту және зұлымдықты басуда жатыр. «Лунь Юй»-де айтылғандай: «Табиғи қасиеттер адамдарды жақындатады, ал қабылданған әдеттер алыстатады».

Адамгершілік, конфуцийшілдердің түсінігіне сәйкес, адам табиғатының негізі (бэнь) және адамның шынайы Жолы (Дао), сондай-ақ «жеке басын еңсеру және ережелерге (ли) қайта оралу» деген жоғары этикалық қағида. «Жэнь»-мен (адамгершілік) салыстырғанда қосымша болып саналатын «қайырымды адамның» барлық ізгіліктері – «и» (борыш, әділдік), «сяо» (ата-анаға құрмет), «ди» (үлкендерге құрмет) одан туындайды және пайда болады. Конфуций цзюн-цзы үшін адамгершіліктің болмауы өлімнен де қорқынышты екенін айтты және егер оның алдында «өмір немесе адамгершілік қағидаттарының» арасында таңдау тұрса, «қайырымды адам» өлімге барады, бірақ өзінің өмір сүру мақсатынан бас тартпайды. «Цзюн-цзы асығыста да, аса қауіпті кезде де, тамақтану кезінде де адамгершілік жайлы ұмытпауы тиіс» [2,100 б.]. Сондай-ақ, кез-келген жағдайда, кез-келген уақытта цзюн-цзы өзінің адамгершілік қағидаларына толығымен сәйкес келу керек болатын, моральдық жағдайы туралы есеп бере алуы үшін тұрақты өзін-өзі бақылау қажеттігі туындайды. Цзюн-цзыға бір сәтке де адамгершілік туралы ұмытпау және өзінің психикалық әрекетін үнемі бақылап отыру кез-келген өмірлік жағдайда – әдеттегі жағдайдан ең төтенше жағдайға дейін, ол ішкі тыныштықты, төзімділікті, ұстамдылықты сақтауы тиіс екенін білдірді.

Әлеуметтік жауапкершіліктің жоғары сезімі конфуциандық цзюн-цзыды өз міндеттерін орындау кезінде барынша ынта-жігер мен еңбекқорлықты көрсетуге, ынталы болуға, өзі таңдаған іске

барынша берілуге итермелейді. Конфуций атап өткендей, цзюн-цзы әлеуметтік маңызы бар қызмет туралы айтпағанның өзінде, тіпті өзінің жеке өмірінде ешбір немқұрайлылыққа, ұқыпсыздыққа, жалқаулыққа жол бермеуі керек. Қоғамдық міндетке деген мұндай құлшыныс конфуциандықтан тиісті ерік-жігер (чжи) қасиетін талап етті. Конфуций «өз парызын (лайықты) орындау» үшін жалғыз өмір сүретін және өзінің ерік-жігерін (чжи) нығайтатын адамдарға «адамгершілікке табанды, қарапайым және аз сөйлейтін адам жақындайды» деп айтқан. Ерік-жігер факторына ерекше көңіл бөлген Мэн-цзы адамның басынан аяғына дейін күш пен беріктік, қаттылыққа «толтыратын», дәл осы тіршілік қуатын (ци) басқаратын ерік-жігер деп тұжырымдады. «Ерік – ең бастысы, ал өмірлік қуат – екінші дәрежелі», - дейді және өз өмірлік қуатын реттей отырып, ерік-жігерін нығайтуға шақырды.

Конфуциандық цзюн-цзы өзін тәрбиелеумен, өзін-өзі моральдық тұрғыда реттеумен айналысуы тиіс еді, өйткені Конфуций айтқандай, өз-өзінді басқаруды үйренбей, тұтас мемлекетті басқаруға болмайды. «Егер өзінді басқара алмасаң, басқа адамдарды қалай басқаруға болады?!» - дейді ол. «Егер өзінді басқара алсаң, мемлекетті басқару қиын болмайды», өйткені, «Адам өзін басқарса, ол бұйрық бермейді, бірақ оны адамдар орындайды, адам өзін басқармаса, ол бұйырса да, бағынбайды» [4, 286,289 б.]. Бұл ретте Конфуций өзінің басқаруында ең алдымен жеке тұлға деңгейінде де, қоғам, мемлекет деңгейінде де, бүкіл «аспан асты» деңгейінде де, «реттеу», «тәртіп орнату» процесін назарда ұстайтынын атап өтті. Адам мен қоғамның адамгершілік, мәдени, психикалық және әлеуметтік дамуының түпкі мақсатын қарастыра отырып «Басқару-ретке келтіру дегенді білдіреді», - деді ол.

Конфуцийдің әлеуметтік-саяси ұстанымдары, ол жасаған әлеуметтік идеал, сол сияқты ежелгі данышпандардың беделінің алдында бас ию конфуциандықтың барлық діни-этикалық тұжырымдамасының қалыптасуына түрткі болды. Қытайдың басқа өркениетті қоғамдардан айырмашылығы, Конфуций заманынан бастап моральдық құндылықтар саналы түрде діннен жоғары саналды және ұзақ ғасырға дейін сақталды [1,107 б.]. Қытайлар әдетте діннің барлық мәселелерін мораль арқылы қарады, діннің өзінен олар мистиканы, метафизиканы, теологиялық пайымдауларды ғана емес, адамдардың өмірлеріне тікелей қатысы бар прагматикалық моральды көрді. Егер басқа елдерде мораль әрдайым негізгі діни қағидаттардан туындайтын қосымша, көмекші ретінде қарастырылса және басқа елдерде мораль діни болса, онда Қытай туралы керісінше айтуға болады: Қытайда дін моральдық болды, яғни конфуциандықпен дәріптелген және қағидаға айналған дәстүрлер мен нормаларға бағынышты болды.

Шын мәнінде, ортодоксалды теология тұрғысынан конфуциандық дінге ұқсамайды. Өйткені, кез келген дінде жоғары жаратушы күш, метафизикалық ой-пікірлер, табиғаттан тыс құбылыстар мен ғажайыптар әрдайым бірінші орында болып табылады. Кез келген белгілі діни жүйелер ақылға емес, адам сезіміне әсер етеді, оның қиялын таң қалдырып, ақыл-ойын бағындырады. «Лунь Юй»-де айтылғандай Конфуций табиғаттан тыс күштер мен рухтар туралы айтуды ұнатпаған. Ол сондай-ақ, адамның қалауын және мүмкіндіктері мен тағдырын шектеуді қаламағандықтан, тағдыр туралы айтудан аулақ болды. Одан өлімнің не екенін сұрағанда, философ: «Біз өмірдің не екенін білмейміз, өлімнің не екенін қалай біле аламыз?!», - деп жауап берді. Конфуций үшін ең бастысы діни ғибадаттардың мистикалық мағынасы емес, олардың салтанатты жағы, рәсімі болды. Басқаша айтқанда, Конфуций діни рәсімдерді жұмбақ және табиғаттан тыс күш ретінде емес, ата-бабаларға деген құрмет парызын еске салатын және басқа әлемдегі күштерге құрметпен қарауды білдіретін үлкен тәрбиелік маңызы бар әрекет ретінде көрді.

Қазіргі уақытта Конфуцийдің моральдық ілімі өзімшілдік пен пайдакүнемдікке толы қоғамда адамның мінез-құлқын жетілдіру құралы ретінде қарастырылады. Ілім адамгершілік пен этикалық нормаларды құрметтеуге ерекше назар аударып, ізгілікке негізделген мемлекет пен халық басшылығы, қайырымдылықты насихаттайды. Конфуциандықты зерттеу құндылықтар туралы дәстүрлі және заманауи идеяларды бекітуге, шығыс және батыс мәдениеттерінің бірігуіне көмектеседі. Ұлы ойшыл негізін салған конфуциандық философиялық мектеп ғасырлар бойы Ежелгі Қытайдың қоғамдық өмірінің түрлі салаларына терең ықпал етті және қазіргі қытайлар арасында үлкен беделге ие. Қазіргі қоғамда конфуциандық қытайлықтардың рухани басшылығы ретінде ғана емес, сонымен қатар адамдардың адамгершілік қасиеттерін арттыруға, әлемдік мәдениеттің алуандығы мен жалпы өркендеуі және әлемдік діни бағыттардың теңдігіне ықпал етуде лайықты рөл атқаруға тиіс.

Әдебиеттер

1. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае. 2-е изд. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 488с.

2. «Әлемдік философиялық мұра». Жиырма томдық. 1-том. Ежелгі шығыс философиясы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 560 бет.
3. Алексеев В.М. Китайская литература. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1978. – 595с.
4. Лунь-юй (Беседы и высказывания). – В кн.: Чжунцзы цзи-чэн. Т. 1. Пекин, 1954.

Баспакова М.Е., Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова, исторический факультет, гр. ГИ-23, студент
(*Научный руководитель – к.и.н., доцент Абдрахманова К.К.*)

БЫТОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ВОИНОВ-ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТОВ В АФГАНИСТАНЕ

В странах СНГ каждый год Афганская война вспоминается и почитается 15 февраля, так как в этот день отмечается День вывода Советских войск из Афганистана. 2019 год является юбилейным, так как исполнилось 30 лет этому событию.

Данная война продолжалась практически 10 лет, унеся при этом с собой более 14 тысяч жизней. Как и любая война, она стала незаживающей раной в нашей памяти и истории. В жизни многих казахстанцев она, эта «необъявленная» война, оставила неизгладимый след.

В настоящее время в исторических исследованиях ученые стали проявлять наибольшую заинтересованность в изучении проблем, касающихся военной психологии солдат, их поведенческих стереотипов, бытовой повседневности на войне. К примеру, работа Павлова Р., написанная на основе воспоминаний воинов-афганцев, восстанавливает и анализирует быт и жизнь на войне [1]. Ученый Синявская Е.С. впервые подняла такие актуальные вопросы, связанные с изучением человека в экстремальных условиях войны, его мысли, чувства, поведение [2]. Автор, используя уникальные архивные документы и воспоминания участников войн, охарактеризовала психологию боя и солдатский фатализм, героический порыв и панику, особенности фронтового быта, взаимоотношения рядового и офицерского состава. Считаем, что аналогичные исследования пока не отслеживаются в современной отечественной историографии и требуют более детального изучения.

В нашем исследовании большой интерес представляют воспоминания самих воинов-интернационалистов. Они дают возможность очень подробно изучить условия их жизни в период афганской войны, и в последствие сформировать у нас полное представление о «повседневности» той войны. Но прежде, хотелось бы дать небольшую характеристику Афганистану.

Афганская земля – это выжженная докрасна земля с горами и глухими дувалами. О климате и природе Афганской земли вспоминал участник войны, таджик, Рахматулло Сунатович: «Летом всегда царит жара за +55С. А зимой редко-редко выпадет снег, на котором и на лыжах не покатаешься. Своей силой поражает ветер «афганец» и постоянная вокруг пыль. Вода от постоянной жары и пыли казалась всегда красной. Вокруг была пустыня и горы. Питьевая вода была невкусная, холодная. Все вокруг казалось серым: поля, горы. Броня в БТРах нагревалась до 70-80 С. Но все, же в Афганистане было и красивое время года – весна, когда расцветали тюльпаны» [3, с.16]. Безусловно, климатические условия усугубляли положение воинов-афганцев. Солдаты оказались в трудных и непривычных условиях. С одной стороны в боях им противостояли воинственные люди, для которых было нормальным с оружием в руках «защищать мужественно свои собственные права и права своего племени». С другой стороны– они жили в тяжелых условиях.

Особой была окружающая обстановка в поселениях и городках – жители жили все еще по измерению XIII века. Афганистан как бы отстал в своем развитии от всего остального мира на 600 лет. Все еще использовалось мотыжное земледелие. Железо, используемое для изготовления орудий труда, было на вес золота. К примеру, топор, возможно, было поменять на целый японский магнитофон. Самая первая железная дорога в Афганистане протяженностью примерно 40 км была построена советскими специалистами.

Афганистан – это многонациональная страна. От китайцев до индусов. А марихуана – привычное дело для жителей. Многие курили анашу или жевали табак. По своей сути афганцы – это свободолюбивый, нищий народ, нелюбящий каких-либо притеснений.

В Афганистане совсем не знали санитарных норм. К примеру, в городках были арыки, в котором люди брали воду для питья, параллельно, там же, поили свой скот, справлялись по нужде,